

**ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ БЛАГОДІЙНИХ ЖІНОЧИХ
ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
В II ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

У статті розглядається просвітня діяльність жіноцтва на Півдні України в II половині XIX – на початку XX століття, а саме боротьба благодійних жіночих громадських організацій та їх членів з неосвіченістю населення південного регіону в даний період.

З давніх давен жінці присвячуються легенди, вірші, поеми, вона – героїня повістей, романів, драм. В останні десятиліття, проте, неспинно росте потік наукових праць, головною темою яких також є жінка. Вчені різних спеціальностей – історики, економісти, соціологи, психологи, юристи, педагоги – роздумують про роль і місце жінки в сучасному світі, їх вклад в розвиток суспільства. Велика увага до вказаних проблем не випадкова. В наш час, коли під дією прогресу науки, техніки, освіти, культури відбувається шалений розвиток можливостей людини, коли соціальна і духовна воля особистості стала нагальною умовою самого існування людства, особливо очевидна необхідність втягування в революційно-перетворюючу діяльність самих широких мас, включаючи і тих, хто раніше залишався в тіні, на периферії історичного розвитку. Ще в 1868 році К. Маркс писав, що «суспільний процес може бути точно вимірним по суспільному становищу прекрасного полу...» [2, с. 3]. Дійсно, статус жінки слугує своєрідним барометром, який достатньо чітко реагує на характер і зміни соціальної атмосфери, тією точкою, в якій сфокусовані багато важливих проблем життя суспільства (зайнятість, організація праці, рівень народжуваності, здоров'я населення, виховання дітей, ступінь розвитку демократії та інше). Об'єм суспільних, економічних, соціальних прав, які належать жінкам, ступінь їх емансипації завжди є наслідком соціально-економічних, політичних і культурних перетворень. Багато явищ і процесів, які відбуваються в суспільстві можна побачити крізь призму жіночих проблем.

Характерна риса сучасності – постійне зростання ролі жінки. Не буде перебільшенням сказати, що сьогодні в світі нема жодного більш-менш значного суспільного руху, в якому б не приймали участь жінки. За останні десятиліття жіночий рух зміцнив свої позиції та представляє нині реальну силу, з якою не можна не рахуватися. Сучасний жіночий рух відображає широкий спектр проблем, при чому не тільки тих, які стосуються положення жінок в різних соціально-економічних формаціях, їх ролі і місця в громадському житті, але і тих, які пов'язані із загальними закономірностями соціального прогресу, перспективами людства. І це надає виступам жінок загальнолюдське, глибоко гуманістичне направлення.

Інтелектуальний та духовний розвиток людства було та лишається головним завданням для жінок України. Загальновідомим фактом є ще й те, що для організації духовного, культурного розвитку потрібно проводити широку просвітницьку роботу. В часи активного розвитку та пошуку найбільш прийнятних теорій в українській педагогіці, дуже важливо зосереджувати увагу на історико-педагогічній спадщині. Необхідно частіше звертатись до витоків педагогічної думки в цілях збереження цінностей, які притаманні та властиві саме українській нації. На нашу думку, слід детально розглядати концепції діяльності не тільки просвітян, а й їхніх угруповань, які створювались для більш активного впливу на громадську думку. Просвітні громадські організації були і лишаються одним з головних інструментів просвітницької політики на Україні.

З метою вивчення українського просвітницького руху, ми досліджуємо та аналізуємо просвітницьку діяльність громадських організацій, зокрема жіночих.

Діяльності жіночих громадських організацій в даний період присвятили свої наукові праці та дослідження такі науковці, як І.Книш, Л.Вовк, Л.Смоляр, М.Богачевська-Хом'як, М.Рудницька, Н.Кобринська, О.Барвінський, О.Блажкевич, О.Богачевська, О.Дучимінська, О.Кисілевська, О.Кобельська, О.Кобилянська, О.Маланчук-Рибак, С.Русова, Х.Алчевська та

інші. В своїх працях науковці дають оцінку виховній ролі жінки в суспільстві, здійснюють дослідження історії українського жіночого руху в усіх проявах їх діяльності, як у державі в цілому, так і в окремих регіонах. Однак особлива увага приділялась західному регіону України, де історично склалося так, що формування громадських об'єднань дозволялося законом і де, чисельність жіночих організацій була значно більшою порівняно з іншими регіонами. Ми зосередили наше дослідження на вивченні Південного регіону, де просвітницька діяльність жіночих громадських організацій не достатньо досліджена.

Метою нашої роботи – проаналізувати просвітницьку діяльність жіночих благодійних та інших громадських організацій на Півдні України в II половині XIX – на початку XX століття.

Однією з найбільш значущих проблем II половини XIX століття стала реформа 1861 р., яка сприяла бурхливому розвитку капіталізму в південному регіоні України. Особливе значення мало те, що населення дістало можливість вільного пересування після скасування кріпосного права. Якщо по Росії в цілому населення у період з 1861 по 1897 р. збільшилося приблизно на одну третину, то на території сучасної Одеської області за цей час воно зросло більше, ніж удвічі. Водночас на Півдні подвоїлася кількість великих і середніх міст [1]. Разом з тим збільшилась кількість неписьменних, зокрема серед молоді. Південь України був промисловим центром країни в кінці XIX – на початку XX століття. Але політика Російської імперії була спрямована зовсім не на соціальне забезпечення робітничого класу а на покращення показників виробництва будь-якими шляхами. Таке ставлення до населення призвело до того, що люди опинилися на межі виживання. Це спонукало до активізації діяльності громадських, благодійних організацій, діяльність яких була спрямована, зокрема, на всебічне просвітництво українського населення.

З метою покращення ситуації в південному регіоні, просвітницькою діяльністю активно займалася українська інтелігенція, вдаючись до створення товариств грамотності різного спрямування. В архівних документах можна знайти докази існування наступних просвітницьких об'єднань в Україні: народні університети, народні будинки, громадські зібрання, клуби, публічні бібліотеки і читальні, церковні бібліотеки, товариства по виданню та поширенню книг, товариства самоосвіти, товариства поширення освіти в народі, товариство любителів соціальних знань, товариство поширення технічних, духовних знань, освітні вечори, публічні лекції, інше. Серед цих просвітніх об'єднань належне місце посідали жіночі громадські організації [4; 5].

Зародження жіночого просвітнього руху також тісно пов'язане з суспільно-політичними, духовними проблемами українського суспільства. Масова неосвіченість, безробітність, збільшення кількості дітей, які лишалися без батьків, домівок, можливості нормально навчатись і розвиватись. Спираючись на жіночу мудрість, досвід європейських жіночих громадських об'єднань, українки активно розробляли концепцію розвитку держави. Діяльність жіночих громадських організацій диктувалась материнським інстинктом не тільки виховувати та навчати майбутнє покоління, а й створювати належні суспільно-економічні умови проживання для своїх дітей. До соціально-орієнтованих жіночих громадських організацій відносились і благодійні жіночі організації, які на ряду з благодійністю активно займалися просвітницькою діяльністю.

Така діяльність була вкрай необхідною. Адже, не дивлячись на зростання кількості навчальних закладів, більша частина населення не мала доступу до освіти і лишалася неписьменною. Так, наприклад, за даними Всеросійського перепису населення 1897 р., у Херсонському повіті неписьменних було 27 %. Крім того, дітей селян і робітників у гімназіях вчилася мало. Навіть у 2-3 класних школах не всі діти шкільного віку могли навчатися. Напередодні Першої світової війни, у 1913-1914 навчальному році, 32 % дітей Херсонського повіту віком від 8 до 11 років були позбавлені можливості вчитися [1]. До того ж, висока оплата за навчання, дорогі навчальні посібники робили такі намагання для багатьох досить проблематичними. Саме для допомоги молоді з незахищених верств отримати можливість вчитися і виникали благодійні

товариства допомоги учням і студентам. В Південному регіоні, до складу якого входила Херсонська губернія, подібні спілки почали з'являтися в 70-80-ті рр. XIX ст. Їх засновниками найчастіше були директори навчальних закладів або керівники навчальних округів. Склад такого об'єднання визначали учні того закладу, при якому воно створювалося. Напрями просвітницької діяльності жіночих громадських організацій були наступними: сплата за навчання, житло, посібники, одяг, грошові видачі. Інколи учням надавалися одяг чи безкоштовна їжа. Така допомога призначалася за клопотанням батьків, при цьому обов'язково враховувалася поведінка учнів, успішність у навчанні та матеріальний стан.

Серед жіночих громадських об'єднань Херсонської губернії найпомітніше місце посідали Херсонське і Миколаївське громадські благодійні товариства.

Херсонське громадське благодійне товариство було створено в 60-ті роки XIX століття. Правління спілки очолювали дружини губернаторів, за ініціативи яких засновувались дитячі будинки, шкільні заклади. Наприклад, однією з дружин був заснований Будинок працелюбності з шкільним притулком при ньому. У Будинку було 76 дітей, хлопчиків та дівчаток від 7 до 16 років. Вони навчалися за програмою народних шкіл. Через два роки при Будинку було відкрито школу садівництва та городництва. У 1906 р. спілка відкрила школу та притулок для малолітніх. У 1907 р. кількість учнів зросла до 140 чоловік. Перш, ніж зарахувати учня до школи, його майнове становище ретельно перевірялося, щоб взяти на навчання найбідніших. Учні школи безкоштовно вчилися, отримували підручники і медичну допомогу [1].

Великий обсяг роботи виконувало Миколаївське благодійне товариство, засноване в березні 1845 р. (спочатку мало назву "Жіноче благодійне товариство"). Воно було найбільшим у місті як за кількістю членів, так і за фінансовими можливостями. За традицією, що склалася в справах філантропії, на чолі правління Миколаївського благодійного товариства стояли дружини військових губернаторів, а з 1900 р. - градоначальників. Без сумніву, це позитивно позначалося на стані справ цієї організації. Своїми обов'язками члени організації вважали піклування про виховання сиріт і дітей незаможних батьків. Можна виокремити наступні напрями просвітницької діяльності жіночих громадських організацій - це продаж книжок для народного читання з дотриманням установлених для цього правил, відкриття, в міру можливості, шкіл, притулків, богоділень, лікарень та інших благодійних закладів.

Капітал товариства складався з щорічних внесків його членів, одноразових пожертвувань як членів, так і сторонніх осіб, грошима та речами, прибутків з рухомого та нерухомого майна товариств. Крім того, для збільшення своїх коштів товариствам надавалася можливість організувати прилюдні читання, вистави, концерти з дозволу керівництва і з дотриманням установлених правил. Після проведення вечорів, вистав і концертів з метою збирання грошей на благодійні потреби правління Товариства надавало Миколаївському градоначальнику детальну інформацію про те, скільки грошей було зібрано на користь спілки. Іноді Благодійному товариству допомагав і Миколаївський артистичний гурток. Так, наприклад, 15 грудня 1891 р. в залі Миколаївського міського зібрання цим гуртком влаштовано музично-літературний вечір, збір з якого (256 карбованців) пішов на потреби товариства [1].

Як видно, благодійні жіночі товариства використовували різні шляхи отримання грошей. У їх роботі було багато спільного, зокрема, влаштовування різних концертів, вистав, вечорів. Але були і відмінності, що походили з особливостей напрямків роботи цих товариств. Не дивлячись на це, більшість намагались зробити все можливе, щоб діти молодшого шкільного віку навчалися елементарної грамоти, щоб не тільки найбільш здібні вчилися в різних навчальних закладах, а й звичайна міська та сільська молодь. Дівчата мали можливість навчатися в спеціальних жіночих закладах. Наприклад, на Миколаївщині такими були друга жіноча гімназія, приватна жіноча гімназія С.Г.Зінової, училище для дочок нижніх чинів Морського відомства, інші.

В наступні роки Миколаївське благодійне товариство поступово розширяло напрямки своєї роботи. Так, 26 жовтня 1903 р. було офіційно відкрито в притулку для дітей старшого віку міністерську народну школу за статутом 1828 року. З утворенням такої школи вихованці притулку

отримували освіту, і всі, хто її закінчував, користувалися такими ж правами і пільгами, як і випускники земських шкіл та шкіл Міністерства народної освіти. Товариство взяло на себе всі витрати з утримання школи в перший рік її існування [там само].

Серед жіночих громадських організацій, які діяли наприкінці XIX - на початку XX століть на території сучасної Миколаївщини можна відзначити Благодійне товариство, засноване в березні 1845 року, що мало назву "Жіноче благодій товариство". За традицією, на чолі правління Миколаївського благодійного товариства стояли дружини військових губернаторів, а з 1900 року — градоначальників. Дійсним членом Благодійного товариства була Ольга Іванівна Аркас, яка разом із своїм чоловіком, Миколою Миколайовичем, активно займалася видавничою діяльністю з просвітницькою метою.

Одним із напрямків просвітницької діяльності жіночих громадських організацій була видавнича діяльність. Майже всі благодійні жіночі громадські організації намагалися забезпечити населення науковою та художньою літературою. Більш конкретними напрямками були: виділення грошей на нові підручники для учнів всіх освітніх закладів, виділення грошей на наукову літературу для робітників підприємств, написання самими членами організацій різного роду очерків, оповідань для зачитування їх на зборах народних читань. Складніше було організувати та видавати тематичні журнали, альманахи та інші жіночі періодичні видання з метою не тільки пропагувати певні ідеї та залучати інших учасників до жіночого руху, а й доносити корисну інформацію та розширяти кругозір громадян. На Півдні України до 1905 року ситуація з жіночими періодичними виданнями була складною, адже російська влада забороняла будь-які національні періодичні видання. Лише після 1905 року українська преса могла вільно видаватись. До висвітлення жіночих проблем долучаються такі видання, як «Нова громада», «Село», «Рідний край», інші. В них друкуються статті відомих українок-письменниць, таких як Софія Русова, Олена Пчілка, Людмила Старицька-Черняхівська, інші, про жінок та для жінок. А влітку, під егідою Українського жіночого союзу, виходить окремий жіночий часопис «Жіночий вісник», який швидко поширюється по всій Україні, зокрема на Півдні [3].

Взагалі, для жіночих видань середини XIX століття – 1920 року характерні певні особливості: вони ставили перед собою культурно-просвітницьку та організаторську мету, були недовготривалими та зазвичай існували не більше одного року, створювалися та видавалися зусиллями самих жінок, які були редакторами, авторами, читачами. Труднощі, через які пройшли жіночі видання в даний період, стали поштовхом для розвитку жіночої преси в подальші роки, про що свідчить широкий вибір жіночих видань в наш час.

Прикладом діяльності жіночих громадських організацій на Одещині було Одеське жіноче благодійне об'єднання. Воно вважається одним із найстаріших серед подібних. Перші відомості про Одеське жіноче благодійне товариство належать ще до 1829 р. На той час жіноче населення відчувало необхідність діяти в дусі християнського милосердя та присвятити себе полегшенню стану нужденних дітей та дорослих. Було вирішено створити "Новоросійське жіноче товариство догляду за бідними". Об'єднання поставило собі за мету догляд і виховання сиріт, відвідування богоугодних закладів, які підпорядковувались Приказу громадської опіки, піклування про хворих, інвалідів та бідних, пошук коштів та джерел прибутку. В цей скрутний час, за ініціативи князя М.С.Воронцова та його дружини, було створено невеликий дамський гурток, який повинен був виділяти посильну допомогу потерпілим бідним людям. При цьому перевага надавалася вдовам та сиротам. Так було утворено Одеське жіноче благодійне товариство. Його головою стала княгиня К.К.Воронцова [1].

Перші кошти цього товариства були зібрані під час аматорських вистав, у яких брали участь сама княгиня Воронцова, графиня Шуазель, князь і княгиня Голіцини та інші. Цих грошей було недостатньо для подання допомоги всім, хто її потребував, але початок було зроблено. В 1835 р. було відкрито перший в Одесі приватний дитячий притулок. Для кращого забезпечення його коштами товариство побудувало крамниці, прибуток від яких ішов на потреби притулку.

У 1836 р. було складено та затверджено перше Положення про притулок, і товариство дістало назву "Одеське жіноче благодійне товариство", а заснований ним притулок - "Будинок догляду сиріт" [1].

Поступово товариство зростало, збільшувалися і його капітали. Стабільний прибуток приносили магазини, надходили пожертвування від різних осіб, особливо від княгині Воронцової.

Під час Кримської війни 1853-1856 рр. княгиня К.К.Воронцова запропонувала правлінню Жіночого благодійного товариства скласти комітет піклування про бідних. Комітет проіснував до 1878 р., коли поступився місцем іншому закладу. Новий комітет став окремою установою, мав свій статут і дістав назву "Комітет товариства для допомоги бідним міста Одеси" [1].

На початку 1859 р. завідування всіма справами перейшло безпосередньо до княгині К.К.Воронцової, яка за свої кошти побудувала на землі товариства новий, окремий будинок для виховання хлопчиків.

Результати широкої та ефективної діяльності благодійних жіночих громадських організацій можна побачити по даним рівня освіченості різних років в губерніях Півдня України (див.таб.1).

Таблиця 1

Показники грамотності новобранців по губерніях Півдня України

Губернії	Кількість неписьменних (%)			Кількість письменних (%)					
				із свідоцтвом навчального закладу			тих, хто вміє читати, писати або тільки читати		
	1878	1888	1899	1878	1888	1898	1878	1888	1898
Бессарабська	95,1	80,1	75,1	0,9	3,8	5,0	4,0	16,1	19,9
Катеринославська	84,8	74,2	48,1	0,9	5,9	8,2	14,3	19,9	39,9
Таврійська	79,8	73,0	46,6	0,3	8,9	15,0	19,4	28,1	38,4
Херсонська	77,3	69,3	48,5	0,8	4,2	7,6	21,9	26,5	42,9

Джерело: [1, с. 92].

За даними 1878, 1888, 1899 років кількість неписьменних в різних губерніях за 21 рік зменшилась на 20 - 36%, в той час як кількість письменних, які мали змогу отримати свідоцтво з навчального закладу збільшилась на 4,1 - 14,7%. Кількість тих, хто вміє читати, писати або тільки читати помітно збільшилась на 15,9 – 25,6%. Кількість письменних та неписьменних різняться в залежності від регіону так як рівень контролю владою над різними проявами громадського руху, жіночого зокрема, був різний. Чим більшою свободою дій були наділені жіночі громадські організації, тим ширше поле діяльності вони мали.

Отже, з метою допомогти людям в скрутні часи змін, після ряду реформ та скасування кріпосного права, створені жіночі благодійні громадські організації починали свою діяльність з благодійних пожертвувань для нужденних. Але разом з необхідністю їсти, одягатися та мати рід заняття, люди відчували велику потребу навчатися, щоб самим вирішувати свою долю. В кінці ХІХ – на початку ХХ століття влада не була зацікавлена, щоб громадськість мала вільний доступ до освіти, адже неосвіченими легко управляти та спрямовувати на виконання необхідних задач. В цей період, політика, на Півдні України, була спрямована на підвищення показників вже налагодженого виробництва, а не на підвищення рівня освіченості громадян. Це вимагало від робітників повної віддачі на заводах та фабриках. Часу на самоосвіту та на освіту своїх дітей не вистачало. Тому саме жінки, яких глибоко переймала доля їхнього майбутнього покоління змогли організуватись в спілки та спільними зусиллями впроваджувати та доносити до простих людей різні форми підвищення рівня знань. Не дивлячись на те, що окремі жіночі громадські організації мають назву «благодійні», однією з перших своїх задач вони вбачали в наданні

вільних можливостей здобувати знання всім дітям та дорослим. Напрямки просвітницької діяльності жіночих благодійних громадських організацій в II половині XIX – на початку XX століття різнилися від організації народних читань до спеціалізованих лекцій, від видавництва тематичних проспектів до видання журналів, часописів, від організації дитячих садків та притулків до формування вищих навчальних закладів. Оскільки в даний період на Півдні України своєю просвітницькою діяльністю прославилися не лише жіночі благодійні а й інші жіночі громадські організації, досвід яких саме на Півдні України не достатньо проаналізований, слід продовжити детально вивчати дану проблему.

Література

1. Гузенко Ю.І. Становлення і діяльність благодійних об'єднань на Півдні України у II половині XIX – початку XX століття (на матеріалі Херсонської губернії): монографія. – М.: Іліон, 2006. – С. 65-107.
2. Ершова Е.Н., Новикова Э.Е. СССР-США: женщина и общество: опыт сравнительного анализа. – М.: Профиздат, 1988. – С. 3.
3. Олійник Н. Жіноча преса в Україні: минуле та сучасність. – <http://www.ji-magazine.lviv.ua>. – 2002. – С. 96-109.
4. Правила для устройства народных чтений. 1881 г. – ЦДІА України. – Ф. 707. – Оп. 225. – Сп. 149. - Арк. 1-16.
5. Протоколы заседаний женотделов Николаевского губкома КП(б)У. 1920 г. – ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Сп. 350. - Арк. 1-18.

В статье рассматривается образовательная деятельность женщин на Юге Украины в II половине XIX – в начале XX века, а именно пути борьбы благотворительных женских общественных организаций и их членов с необразованностью населения южного региона в данный период.

In the article we give the analysis of the educational activity of the women in the South of Ukraine in the second half of the 19th – at the beginning of the 20th century, and the ways of deciding problems by the women's voluntary organizations and their members with the lack of education of population of the South region in this period.